

НАРАТИВ И ТРАВМА

По принцип, знаем, *миналото никога не свършва*. Но особено подчертано се съпротивлява на „закриване“, на избледняване и оттегляне в далечината на билото онзи отрязък от него, който съдържа някакво много тежко преживяване – кумулативната травма на едно детство, лишено от грижа и емоционална родителска съпричастност, обуславя ред проблеми в съществуването на възрастния индивид; острата травма от сблъсък с екстремно насилие категорично разцепва живота на потърпевшия на *преди* и *след*. Във времето *след* агресия, застрашила съществуването му, останалият жив никога вече не може да бъде същият като *преди* (нерядко промените в личността му са свързани с драстично понижаване на емоционалната реактивност или пък с прекомерни афективни отговори на семпли ситуации, с поява на склонност към рисково поведение, с развиване на зависимост спрямо алкохол, храна, медикаменти или наркотици, с отключване на агресия и/или автоагресия и т.н.). Тези промени са овъншен израз на предизвиканите от травматичното събитие трансформации в себечувстването на пострадалия, дълбоко засягащи интегритета на неговия вътрешен свят и способността за пълноценна комуникация с хората „отвън“, в повседневната реалност. Станалото е сринало представата на аза за самия него като за стойностен и имаш самоподразбиращи се неприкосновени права, разбило е идеята, че редът, справедливостта и свободният избор са базисни принципи на социално конструираното съществуване, че културата изобщо работи (въпреки държавата, институциите, музеите, Одън, благотворителността и пр. насилието срещу личността е явило, че животинската, предкултурната екзистенциална парадигма е жестоко жизнена, че тя е все така тук-и-сега: силният „изяжда“ слабия и може да му причини всичко – до смърт).

Не само индивидът – цяла общност може да бъде задълго белязана от събития, поставили под въпрос физическото ѝ оцеляване. Такава общност може да е дефинирана по етнически и/или верски критерии или пък да е най-вече ситуативно моделирана от определени обстоятелства; освен това синхронично преживяната от група люде травма може

да произведе трудни за потушаване ехоефекти във времето¹ (когато Първата и Втората световна война приключват, мнозина сред завърналите се от бойните полета се оказват завинаги вътрешно ранени от преживяното по фронтовете; дори и внуци на спасени от хитлеристките концлагери не успяват да се разделят докрай с трагичното наследство откъм предходниците си; Холокостът продължава да бъде мъчително актуална реалност не само за онези, чиито близки са загинали заради нацисткия антисемитизъм; разказът за изстреблението на арменците в Османската империя и до днес е същностна част от авторепрезентативната практика на етноколектива; прогонването на стотици хиляди турци от България към края на 1980-те – в кулминацията на т.нар. „възродителен процес“ – оставя незаличими белези в психичността на изселниците; клането в Сребреница от 1995 г. все така хвърля мрак върху съдбата на хора от Балканите; атентатите в САЩ от 11 септември 2001 г. създават болезнена паметова следа в съзнанията на хиляди; преживелите урагана „Катрина“ през 2005-а в Ню Орлиънс – и последвалия природното бедствие крах на социалността в града – няма да забравят онези катастрофични дни; избиването на християни в Африка, случващо се и в настоящето, ще продължи да слага отпечатък върху психичността на следващи поколения от принадлежащите към тази общност дори ако терорът някак бъде спрял „ей сега“, и т.н.).

Преди десетилетия силен тласък за теоретичното осмисляне на психическите травми, причинени от участието във военен конфликт, дават проблемите на американци, били се във Виетнам, които след завръщането си у дома имат сериозни трудности с интеграцията обратно в цивилния живот. Навремето необходимостта да се окаже професионална институционализирана помощ на тъкмо тази немалобройна човешка група, стимулира усиленото търсене на по-ефективни терапевтични подходи за облекчаване на особения вид страдание. Заедно с това чувствителността изобщо на учените – на учените хуманитаристи – към разни видове колективен травматичен опит нараства и в контекста на постколониалните изследвания, на натрупаното знание относно исто-

---

¹ Аспекти и проявления на т.нар. трансгенерационна травма разглеждат Ан Анслен Шютценбергер (която се позовава и на идеи на Франсоаз Долто), Марк Уолин, Бруно Клавие, Галит Атлас и др. (виж Шютценбергер/Schützenberger 2014, Уолин/Wolynn 2021, Клавие/Clavier 2022, Атлас/Atlas 2023, Левин/Levine 2024: 191 – 198). Разбира се, този тук текст не би могъл – и няма за цел – да приложи изчерпателна библиография по въпроса, а още по-малко – да реконструира изобщо развитието на научния интерес към травмата (от втората половина на XIX в., Жан-Мартен Шарко и Пиер Жане до примерно Славой Жижек), документирано от стотици книги, студии и статии.

рията на малцинствата и малцинствения. От своя страна разгръщането на феминистката критика спрямо тези на Фройд (например спрямо конформното му оттегляне от собствената му първоначална визия относно етиологията на хистерията) изиграва забележима роля при формирането на онази съвременна нагласа, според която ранното травматично преживяване със сексуален характер е част от житейските истории на потискащо много жени (и не само жени) (виж Хърман 2024). Трябва да се отбележи също, че след 1989 г. нараства броят на проучванията, занимаващи се с технологиите на насилието като властови инструмент в тоталитарните общества от съветски тип и с това що за социалнопсихологически пейзаж обуславят перманентният страх и лъжата като начин на съществуване, наложен на средностатистическия източен поданик. Най-после придобилите широка публичност свидетелства на оцелели от комунистическите лагери, мемоарните текстове на „следените човеци“, документалните реконструкции на ежедневието, каквото е под „работническо-селска власт“, художествените изображения на епохата и пр. изправят изследващия проявите на инакомислие в онзи контекст (също и типовия профил на най-верните на Властта) пред огромен масив от разнородни данни, които трябва да бъдат внимателно интерпретирани – и за да се постигне адекватно разбиране относно природата на травматичната следа, която животът с комунизма е оставил в умовете и емоциите на милиони източноевропейци. (В тази травматична следа имат своя влог, стана ясно, драмите на все пак помалки групи люде, включително на онези, които са се озовали с фалшифицирани диагнози в комунистическите психиатрични клиники, използвани като места за наказание – на проблематиката е посветена поместената в броя статия на Людмила Миндова, а също така и преживелиците на мащабни общности: публикуваният тук текст на Александър Панов открива в травматичното несъзнавано на обитавалите НРБ белези от финалната българска раздяла с типа битийстване, коренящо се в патриархалния светоглед: Строят, осъществил в местни условия поредния модернизационен проект и за пореден път – по насилствено-революционен начин, написва последната глава в тукашната история на една голяма и десетилетия наред боледувана загуба.)

Днес политолози, културолози, философи, психолози продължават да инвестират усилия и в опита да бъдат обяснени групови реакции в Източна Европа след падането на Берлинската стена. Всеобхватната промяна, настъпила с руинирането на Съветския съюз и изобщо на социалистическия лагер, налага на няколко поколения от страните в бившия Източен блок да преразгледат целия си предишен живот, разбиранията си за реалността, доскоро смятаните за нормални и продуктивни

свои поведенчески стратегии. В светлината на „новата съдна система“ ред осъществени „вчера“ личностни избори започват да изглеждат проблематични или морално укорими, или непроситими; синхронното артикулиране на отмъстителни напомнания за сторено (и несторено) и на противостоящи им защитно-оправдателни речитативи катализира дълбокото разделение в постсъветските общества, деструктивните процеси в тях. А освен това масовите очаквания за съдържателността на света ни след края на държавния комунизъм драматично се разминаха с характера на сбъднатата се нова действителност (политическа и икономическа, в плана на ценностите и нравствеността). Въпросното разминаване е сред причините за огромното разочарование, доминантно формирало травматичния тип съзнание на немалка част от прекрачилите в посттоталитарната реалност: на тези, които повече от три десетилетия след голямата промяна продължават да обитават версия, преработка на битието, силно оцветена от чувството за загуба, излъгани очаквания и липса на справедливост, за тревожна несигурност в това наоколо.

Дотук бяха щрихираны някои от репрезентабилните за съвременната културна ситуация разкази относно събитията (и изобщо относно *типа* събития), които пречупват – или биха могли да пречупят – конкретна индивидуална психичност и/или натоварват/биха могли да натоварят с остро негативни преживявания (преживявания с дълготрайни последици) определена група. Подобно каталогизиране обаче – дори и да беше много по-изчерпателно, с много по-голяма разделителна способност – съвсем не отменя смислеността на изричното фокусиране върху въпрос, който и днес занимава учени от различни дисциплинарни полета: как точно, по какъв начин разказът и разказването се отнасят към – или се съотнасят със – травматичния личностен или общностен опит.

В най-ново време клиницистите, работещи с потърпевши от екстремно злотворна за личността случковост, са почти единодушни – сериозната психическа травма блокира именуването, изказването на станалото, тя изтрива способността за граматически и синтактически организирано – т.е. разбираемо за чуждия ум – споделяне. Всъщност пределният шок, който разбива азовия свят, най-често оставя следа от куп несвързани образи и амнезийни бели кадри; в понесеното съкрушително изпитание – тъкмо защото реалността е възплътила непредставимото и недопустимото, нещото, за което никой не е готов – винаги присъстват неизразимото, неизречимото.

От друга страна, дори и ако потърпевшият все пак се окаже способен (повече или по-малко време след инцидента) да постигне в интериорното си пространство относително пълна и относително истинна картина на пределното събитие, той нерядко предпочита да мълчи, да

крие преживяното от околните. Самотното страдание-без-думи често е изборът, който превръща отпечатъка от съкрушителния епизод в токсичен багаж със свой собствен живот, живот на раково образуване, във вътрешното пространство на „белязания“. От известна гледна точка работата на терапевта в подобни ситуации е да извади наяве – и из евентуално несвързаните образни следи – разказ за преживяното; оттам насетне у пострадалия би трябвало да бъде отключен процес по приемане на и помиряване с новия – вече завинаги накърнения – „себе си“. (Защитите спрямо/срещу недопустимото като „мой личен опит“ може да са толкова мощни, че потърпевшият да отхвърли усилията на терапевта да помогне, защото те предполагат и изправяне очи в очи срещу онова, което съзнанието не иска да приеме за действително.²)

Тъй или инак разбиращият, готовият да слуша и чува *друг*, е важна инстанция в приучването да се живее с наследствата на травмата, както и в създаването на готовност да се пристъпи към ново структуриране на свят, в който – въпреки някакво минало крушение – нещата, хората, съществуването имат смисъл.

Ролята на така потребния *друг*, без когото справянето с травматична преживелица (или овладяването ѝ, или свикването да се борави с нея през/чрез езика) е трудно постижимо, може да играе не само терапевтът. Необходимият *друг* са и най-близките; негова версия би трябвало да бъде и по-широката общност (работата по моделирането на продуктивната – нестигматизиращата – нейна нагласа никога не приключва). Инкарнация на този *друг* е способна да сбъдне също литературата с многото ѝ лица, с разноредовите ѝ функции в сферите на частното и на публичното – и заради специфичния процес, чрез който бива създавана, и заради конститутивното за нея умение да извлича афективно съпричастие (съ-участие) на четящия към (в) някакъв въобразен свят (нищо че е въобразен и че възприемателят е наясно с това), и заради потенциала ѝ да предизвиква социално значими реакции, дори действие.

Художественият текст може да представи един накърнен от екстремни външни събития вътрешен свят, изигравайки в разбираем запис даже невъзможността на разстроеното съзнание да строи конвенциона-

---

² Коментирайки идейните наследства на Фройд и на Юнг (и на ред други изследователи, със специално внимание към проучвания на Д. У. Уникът и Х. Кохут), Доналд Калшед вижда в тези защити проявление на архетипното, на архаичните пластове в психичността; аналогията между автоимунното заболяване и работата на „пазителите“ във вътрешния свят, активирани от травмата, която аналогия психоаналитикът прави, слага акцент върху способността на крайно негативния опит да обрече преживелия го на мъчително съществуване в постоянно възпроизвеждаща се авторепресия (виж Калшед/Kalsched 2019).

лен наратив относно някакво крайно негативно преживяване. Димитър Камбуров например вижда в „Музеят на безусловната капитулация“ от Дубравка Угрешич снемане в текстова видимост именно на тази невъзможност. Според изследователя книгата на Угрешич, без демонстративно да тематизира мъчителното в съществуването на изгнаника, води към разбиране за емигрантското битие като за неминуемо травматичен опит, чието адекватно изразяване (болката произвежда специфични блокажи) би била именно една проза нелинейна, с разколебани идентификационни стратегии и с прекъсвания, проза, която слага нещата едно до друго по принципа на Борхесовата китайска енциклопедия, понеже отказва да логицизира съществуването и механиките му, отказва да ги превежда в наратив, проясняващ света до набор предсказуеми сплитания между причини и следствия.

Интуициите на литературното произведение за травмата като психично съдържание, което е в конфликт с „пълната“, „гладката“ синтактичност, постигаща изчерпателен наратив без зевове, отчита и Здравко Дечев в интерпретацията си на книга, създадена повече от век преди творбата на Угрешич – разбира се, Каравеловият повествователен сборник от 1868-а (авторът му също е чужденец в чужда страна) като тематика няма общо с „Музеят...“, а и в ред отношения се подчинява на стратегия подчертано различна – различна спрямо тази на романа от 1990-те – при свеждането до слово на непоносимото в една конкретна историко-политическа констелация. Но неизразимата несподелима огромност/безкрайност/бездънност на българските мъки „под турско“, напомня Дечев, намира специфично изражение и в онова Каравелово „**Страници** из книгата със страдания...“ – в заглавието, означаващо парциалността, откъслечността, непълнотата на изговореното. И последвалото разпадане на отделни текстове, вече в българска среда, на най-напред излезлия в Русия Каравелов том като че ли сема в себе си същата тази съпротива на травмата срещу „превода“ ѝ в цялостно, логически добре сглобено, максимално „плътно“ повествуване (от известна гледна точка такова повествуване *структурно* не би могло да наподоби дълбинната истина за преживяванията на роба).

Посвоему обвързани с тази особеност на травматичния опит – с проблематичната му сводимост към „нормален“ разказ – са и ред литературни произведения, които изобразяват човешката нараненост, причинена от катастрофично събитие, като по един или друг начин, в една или друга степен интегрират в себе си фантастичното. В определен контекст изскачането от реалисткия повествователен идиом, отказът от него може да пресъздаде бягствата на съзнание, криещо се от действителността след сблъсък с въшна агресия, или пък онази особена работа

на ума, който поправя/компенсира отворили се поради огромен шок празни места в паметта, като измисля – понякога замествайки „липсващите парчета“ и с невъзможни според повседневното материалистко отсъждане констелации от детайли. (Именно функционализациите на фантастичното в наратив, ословесяващ един мрачен – непълен, губещ се, но и болящо жив – общностен исторически спомен, представя текстът на Сnižана Жигун, поместен тук; антиреалистски решения в украинската драматургия за сегашната война – например „основаването“ на пространства, където след смъртта си героите продължават да не са мъртви – осмисля в работата си Олена Бондарева. Фантастичното има своето нееднозначно присъствие и в Павел-Вежинови творби – Александър Панов посочва, че за да въввлече читателите в своеобразен терапевтичен сеанс, целящ разбирането на специфично травматично съдържание, писателят включва в повествованията си фантастични елементи, с чиято помощ познатото от всекидневния живот бива преработено в градиво за/на притча.)

Наред с творби, в които изказването на лична или групов психична рана търси (най-малкото в определени свои зони) конфронтиране с реалисткия тип повествуване, можем да посочим внушителен брой словесни произведения, които, пресъздавайки прекомерно болезнен опит, избират „екстремизиране“ тъкмо на реалистката изобразителна технология (предсказуемо е, че се среща и колажирането на двете практики в рамките на едно и също произведение). Та нерядко литературата, която обговаря застрашаващи човека и човешкото обстоятелства, залага на идеологията „иди и виж“, убеждава във фактологично истинната съотносимост между текстова реалност и онова отвъд книгите, разчита на читателската реакция „това чудовищно нещо действително се е случило“. В подобни художествени артикулации на събитийност, която науки с различни аналитични инструментариуми биха разпознали като неминуемо и тежко травмираща, често присъства брутално натуралистичното, а фокус на изображението се оказват човешкото тяло и пределната агресия спрямо него. (Олена Бондарева разглежда проявления и на този изобразителен подход в украински пиеси, тематизиращи войната, започната от Русия през 2022 г.; разтерзаното българско тяло е настойчиво изобразявано, напомня работата на Здравко Дечев, в текстове на Каравелов, а и не само: фиксацията е физиономична, както знаем, изобщо за местното сюжетиране/илюстриране на понятието „турско робство“ – чак до „Време разделно“ на Антон Дончев, до „Козият рог“ на Методи Андонов; физиономична е тя изобщо за българското *национално предание*.)

Творбите от току-що коментирания тип обикновено си поставят не само естетически, не само собствено литературни задачи (ако става дума за текстовост). Свидетелствайки за извънмерното преживяно/преживявано от съответния колектив, такива изображения на потресното в участта на конкретна общност целият ангажирането на света (Вазов би казал – на „чужденца милостиви“). Като провокират съчувствие към разчленяваното, насилвано, унищожавано тяло на своето/своите, тези художествени произведения определено изискват от четящия, който по произход не принадлежи към групата на агресорите или на потърпевшите от агресията, да избере страна в пресъздавания конфликт, да се идентифицира – морално, откъм човешкото си – с категорична позиция „за“ или „против“. Успоредно с това обмисляният вид писане е обърнато, естествено, и към своите. От една страна, то заразява – въпреки всички уговорки около условността, съзнаването на отстоянията между изкуство и действителност и пр. – с чувство за лична застрашеност („мъчат българи, защото са българи, аз съм българин, значи...“; „ето какво причиняват на украинците, понеже са украинци, аз съм украинец, тоест...“). От друга страна, текстовете от представяния регистър проектират (тъй да се каже, по Бенедикт Андерсен) бързо и безалтернативно прехождане от азовата към *ние*-самоличността, към възприемане на „мене самия“ най-вече като част от племето, от нацията. Стремейки се да предизвика бурното вживяване примерно на българина от XIX век в болката на другия, на кой да е тогавашен българин, или пък плътната идентификация на украинеца съвременник със страдащия в днешната война друг, кой да е украинец, този дискурс в края на краищата подстрекава тимотичното разгневяване (самият творчески акт е във висока степен диктуван от авторов афект с тази природа) на всеки от съответната общност, желае да разпали воля за отпор, да мобилизира и консолидира членовете на колектива, подложен на неимоверни посегателства. Действието, което обсъжданата текстова типология иска да предизвика, в което иска алхимично да се превърнат думите, би трябвало да изведе общността (онова въобразено *нас/ние*) от ролята на безпомощния, на търпящия в слабостта си – от особената и непоносима виновност на жертвата. Търсената метаморфоза би трябвало да претвори пасивно понасящия зло – на принципа на огледалното възпроизвеждане – в причиняващ страдание и смърт, всъщност в двойник на агресора. Иначе казано, всички национални революции, всички свещени войни в защита на родина и народ неминуемо стигат до трагичката невъзможност на третото – има само две роли, съвпадаш или с едната, или с другата; ако жертвите не искат да са жертви, длъжни са да се претворят в насилници и да сведат насилниците до жертви, няма как

да се остане в „универсалното добро“. Може би именно догадката, прозрението за тази особена версия на безизходицата, в която безизходица Голямата история е пленявала и пленява милиони люде, нанася най-дълбоките вътрешни рани на участвалите (на по-чувствителните от тях) в грандиозни конфликти.

Нека напомним и че литературната творба, също като кинотворбата, атакувайки тимотичното в нас, може не само да подтиква към действие. В психологически план тя може да работи и в обратната посока – т.е. за отмяна на порива да се „излезе“ в реалността, за изключване на чувството, че е наложително да се направи нещо определено в истинския свят („бий се!“, „унищожи ги!“). Така е, защото – освен че имат способността да заразят възприемателя с негодувание заради нечие несправедливо страдание, да шокират четящия или гледащия със/чрез пределно болезнени за героя преживявания – разказът, филмът могат също така да осигурят компенсиране на филтрираното през условността на фикционалната направа травматично, да осъществят вид терапевтична работа над него. Например като покажат и възмездие, като развихрят отмъщение – като позволят на страдалеца да си го върне на мъчителя. При това върху страниците или във филмовите сцени, конкретизиращи това „да си го върне“, е доста вероятно да се разгърнат впечатляващо изобретателни в жестокостта си разправи с тялото на онзи, първоначално силния, издевателстващия над невинните изверг. В известна литературна (и филмова) история например млада жена по някое време посещава този, който преди време я е насилвил, успява да го сведе до безпомощно тяло, изнасилва го, помагайки си с предмет, и „надписва“ мъжа завинаги с думи, казващи какъв е (свирепата фантазия като че ли помни – макар да преработва образа чрез съкращаване и опростяване – „В наказателната колония“ на Кафка или пък просто и само жигосването като наказателна практика от едни времена, които смятаме за твърде нехуманни).

Разбира се, че максимално пълната, буквалистки точната симетрия (око за око, зъб за зъб... изнасилване за изнасилване) между престъпление и наказание съвсем не е цел на модерната правораздавателна система. Подобна симетрия срещаме единствено в книги или на екран, където нещата, ясно е, са „наужким“, въобразени; само литературата и киното ни позволяват да преживеем – поне онирически, в една фантазна територия – удовлетворение от извършването на забраненото, на недопустимото според Закона. А иначе фактологично верният на реалността разказ за тежко *действително* посегателство с крайно негативни последици за потърпевшия (индивид или колектив) – разказът на пострадалия или на ангажираните с него (близки, журналистика, обществе-

ност) – много често тегне към разказ за неудовлетворителната според инстинкта съотносимост между законодателство/съдебна процедура и справедливост. От определена гледна точка възпроизвеждането – отново и отново – на този наративен модел в публичността е още едно о-значение на нелечимото в травматичния опит, на невъзможността той да бъде „отменен“, наистина снет.

Всъщност постоянното завръщане на потребността да коментираме разочароващото в Закона, несъответен на масовото чувство за справедливост, бездруго е завръщане, малко или повече, към критиката на Фройд спрямо културата – културата по принцип, по дефиниция травмира изобщо човека, доколкото не му разрешава да действа под диктата на първичната, нагонната му природа. Там е работата, че каквото и както и да запрещава, културата все пак не успява да блокира, да предотврати вършеното от насилника, агресора, убиеца. Обаче пък се грижи максимално ефикасно да попречи на потърпевшия да отговори – възбраната върху отмъщението е базисна съвременна мяра за цивилизованост на дадено общество. Излиза, че за някои културата (по Фройд) е в много по-висока степен травмираща, отколкото за други, а покрай това – и че е обречена да произвежда още и още от специфичното неравенство, т.е. да нагнетява още и още чувството ни за несправедливост. Е, „хапчето утеха“ на компенсаторнотерапевтичните литературни и кинонаративи – социални отдушници, заместители на активисткия избор – е винаги на една ръка разстояние.

Колкото и да са ефикасни въпросните „социални отдушници“, „заместителите“, целящи разгневеността от злото да се преработва, да се обезопасява чрез свеждането ѝ до част от случващото се в комуникацията с фикционалното, със сигурност ще продължат да ни въздействат, ще продължат да са ни важни ред текстове от типологията, за която вече стана дума – текстове (създадени преди време, сега или чие то написване предстои), които се стремят да мотивират прекрочването от езика в реалността, да подтикнат към действие *срещу* и *в защита на*, текстове, които чертаят непресекаема граница между страдалци и виновници за страданието, между свои и врагове. Текстове, които изискват „да кажем ясно“ към кой лагер се присъединяваме (без значение от кой век е битката). Привързваме се към подобни творби и защото през/заради тях правилната позиция изглежда самоочевидна, изборът ни – облекчаващо предрешен.

Това не означава, че сме неспособни да чуваме и онези стари и нови наративи, метанаративи също, които си поставят „обратната“ цел или просто постигат, без да го търсят нарочно, обратния ефект – доколкото осъществяват внушения, усложняващи процедурата по идентифи-

кация с някои от страните в даден конфликт. В този брой на списанието две изследвания говорят (и) за Втората световна война, като се опират на художествени произведения, идващи откъм различен национален опит, откъм различни роли в онази чудовищна конфронтация. Изследвайки наскоро издадена литературна творба, Снежана Жигун въвежда във видимост драмата на някога насила отведените в Германия украинци, принудени да полагат тежък труд в чуждата страна; Борис Минков разглежда два съвременни немски романа, интерпретиращи изборите на участници в нацисткия дял от историята. Искат или не, съвместените тълкувателски построения поставят „рамо до рамо“ (макар и обработени от литературоведското четене) немските повествования за Хитлеровата епоха и художествения наратив за емоционалното наследство откъм т.нар. остарбайтери... и сама по себе си тази ситуативна, донякъде случайно сбъднала се плътна заедност е добър повод за размисъл: размисъл за травмата от катастрофично историческо събитие като опит не само на заслужаващите безусловно съчувствие жертви. В български контекст като че ли това съзнание – че представители и на двете страни в един кървав сблъсък имат своята си терзаеща ги памет за станалото – най-ясно е изразено в „Пролетен вятър“ (1925) на Фурнаджиев; бездруго значи нещо, че е трудно да се посочи по-ново местно – и естетически пълноценно – възплъщение на идеята. Опитът на Фон Донерсмарк – с „Животът на другите“ (2006) – да види в служител на поредната тоталитарна държавна машина не само вина и злодейство, и сега предизвиква нееднозначни реакции сред живелите държавния комунизъм, особено у онези, които са имали тежка лична съдба заради Режима. Днес искрено и без уговорки състрадаваме на страната и хората ѝ, вероломно нападнати от Русия през 2022 г.; дали някога ще сме способни да изслушаме, да поискаме да разберем разказ за ужаса на войника X, който е убивал украинци, защото е руснак.

Мартин Полак, австрийски журналист, писател и преводач, кръщава повествованието за себе си, своите близки, страната си и наследствата на 1930-те – 1940-те „Моето семейство и други нацисти“ (Полак 2024). Изложението няма общо с литературността и въпреки че заглавието му е гротескна закачка с „Моето семейство и други животни“ (1956, Даръл), в автобиографично-биографичния текст няма нищо забавно. В него се разказва за майката, бащата, доведения баща, бабата, дядото, чичото на Полак, като дебело се подчертава, че всички от фамилията са твърди поддръжници на Хитлер и изобщо не се променят (оцелелите от тях) като манталитет и разбиране за света след 1945 г. Полак дава бегъл знак за собствената си съпротива срещу изправянето

очи в очи със знанието за участието на баща му във войната; тъй или инак към края на своите 50 години (роден е през 1944 г.) Мартин се заема с проучване на документи и събиране на информация. Плод на тези негови усилия е книгата му „Замърсени пейзажи“ от 2014-а – тя показва и места в Полша и в Словакия, където са погребани избити от наказателната нацистка команда, водена от баща му (избитите са евреи, неевреи, укриващи евреи, партизани, невъоръжени цивилни, мъже, жени и деца). Синът е реконструирал смъртоносния път на татко си, обходил е масови гробове, оставени от родителя, искал е максимално пълно и точно да опише случилото се. В „Моето семейство...“ не присъстват думи като *изкупление* или *въздаване на справедливост*; в текста си Поллак просто настоява, че трябва да върнем във видимостта, в света – доколкото това е постижимо – имената и лицата на жертвите, чиито езекутори са се стремили да ги заличат напълно (мъртвите, за които онзи син се опитва да се погрижи, не са имали кръст или плоча, или еврейска мацева на гробовете си). Тоест и този разказ за билото предполага, че освен да се подреждат думи, трябва да се правят неща – неща като издирване на факти, обхождане на места, поставяне на мемориални знаци, събиране на снимки, свързване на снимките с имена, изготвяне на списъци. Неща, свързани с опазването на паметта.

Литературните произведения, пресъздаващи някакъв вид травматичен опит, коментират или възплъщават – в края на краищата – именно работата на личностната и на колективната памет, начините, по които индивидът и общността разбират миналото и се справят (или не могат да се справят) – като потърпевши или като причинители – с пределна агресия, с понесено зло (или с причиняването на зло). Всъщност не разполагаме с други инструменти за овладяване и преработване на страха, срама, гнева, болката поради някогашното освен с разказа и с разказването.

И с надеждата, че детето на палача няма да иска да повтори баща си.

Инна Пелева

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Атлас 2023: Атлас, Г. *Емоционално наследство*. Прев.: Ев. Андонова. София: Изток – Запад. [Atlas 2023: Atlas, G. *Emotsionalno nasledstvo*. Prev.: Ev. Andonova. Sofia: Iztok – Zapad.]. ISBN 9786190111993.
- Калшед 2019: Калшед, Д. *Вътрешният свят на травмата*. Прев.: Св. Генова. София: Леге Артис. [Kalsched 2019: Kalsched, D. *Vatreshniyat svuyat na travmata*. Prev.: Sv. Genova. Sofia: Lege Artis.]. ISBN 9786197516036.
- Клавие 2022: Клавие, Бр. *Семейните фантоми*. Прев.: Кр. Петров. София: Колибри. [Clavier 2022: Clavier, Br. *Semeynite fantomi*. Prev.: Kr. Petrov. Sofia: Kolibri.]. ISBN 9786190210009.
- Левин 2024: Левин, П. А. *Травма и памет. Мозъкът и тялото в търсене на живото минало*. Прев.: М. Сердарева. София: Изток – Запад. [Levine 2024: Levine, P. A. *Travma i pamet. Mozakat i tyaloto v tarsene na zhivoto minalo*. Prev.: M. Serdareva. Sofia: Iztok – Zapad.]. ISBN 9786190115250.
- Полак 2024. Полак, М. *Моето семейство и други нацисти. – Либерален преглед*, 24 юли 2024. [Pollack 2024: Pollack, M. *Moeto semeystvo i drugi natsisti. – Liberalen pregled*, 24 yuli 2024.]. <<https://www.librev.com/index.php/discussion-europe-publisher/4744-moeto-semeistvo-i-drugi-natzisti>>
- Уолин 2021: Уолин, М. *Не всичко започва от теб*. Прев.: Ев. Андонова. София: Изток – Запад. [Wolynn 2021: Wolynn, M. *Ne vsichko zapochva ot teb*. Prev.: Ev. Andonova. Sofia: Iztok – Zapad.]. ISBN 9786190107651.
- Хърман 2024: Хърман, Дж. *Травма и възстановяване. От домашно насилие до политически терор*. София: Изток – Запад. Прев.: И. Димитрова. [Herman 2024: Herman, J. L. *Travma i vazstanovyavane. Ot domashno nasilie do politicheski teror*. Sofia: Iztok – Zapad. Prev.: I. Dimitrova.]. ISBN 9786190115090.
- Шютценбергер 2014: Шютценбергер, А. А. *Синдромът на предците*. Прев.: Р. Ташева. София: Колибри, 2014. [Schützenberger 2014: Schützenberger, A. A. *Sindromat na predsitate*. Prev.: R. Tasheva. Sofia: Kolibri, 2014.]. ISBN 9786191501267.